

Териториално действие на закона относно личния статус на физическите лица

докторант Теодора Йовчева,

Territoriality of the law on personal status of individuals: *It is known that the law of a state operates mainly on the territory of that State. On the other hand, in order to protect collective values which they are entrusted, states may not overlooked serious violations of their political integrity, including the regulation of certain relationships involving nationals. Therefore national law regulates relationships occurred abroad, because their subject is a citizen of that country, or because they are of interest to the same state in the exercise of its sovereignty or public authority. One of the examples that can be mentioned in this regard is the legislation concerning personal status of individuals.*

Key words: *Law, state, territory, operation, personal status, citizenship.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Когато се говори за териториално действие на даден закон или закони, за отправна точка на анализа може да послужи определено общотеоретично схващане за принципите на действие на закона в пространството. Правната теория разграничава четири принципа в действието на правно-нормативните актове в пространството: териториален принцип, принцип на гражданството, реален принцип и универсален принцип. Според първия принцип законът действа на цялата територия на страната, т. е. в рамките на държавните граници. Използвайки територията на държавата като поле на действието му и като база на разграничението между принципите, може да се обобщи, че останалите три се отнасят до действието на закона извън нея.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Въз основа на критерия „на територията на държавата“ или „извън територията на държавата“ действието на нормативните актове в пространството се разграничава в две основни форми - териториално и екстериториално. Териториалният принцип предполага действие на правно-нормативните актове в пределите на държавата, която ги е създала; екстериториалният принцип предполага разпространение на действието на националните правни актове на държавата зад границите на територията ѝ.

В гражданското право се допуска едно важно изключение от принципа за териториалността, свързано със законите, засягащи правоспособността и дееспособността на лицата. Те действат по отношение на лицата, граждани на съответната държава, дори и когато те пребивават в чужбина. *A contrario*, чуждите закони относно същите правоотношения действат по отношение на чужденците, пребиваващи в държавата-домакин. Правилото важи за физическите и юридическите лица в рамките, в които може да бъде приложено. Именно тези закони във всяка държава имат отношение към положението на индивида в общността, в семейството и в рамките на основните обществени отношения; те определят рамките на неговите лични права и задължения. Нещо повече, законите относно личния статус определят правното положение на индивида както на територията на държавата, с която е най-тясно свързан, така и на територията на чужда държава[1]. Те имат особено значение и във връзка със съвременната мобилност на хората по повод възникването и преодоляването на колизии, породени от различното им съдържание в националните законодателства. В крайна сметка законите относно правоспособността и дееспособността на лицата са от значение за валидността на всички правни действия и правоотношения, в които те попадат.

Позициите „във“ и „извън“ територията на държавата са най-честите отправни точки за установяване и придвижване на отделните човешки индивиди, които са основен субект на правото. Личният правен статус на физическите лица е тази част от

правната действителност, която е предпоставка за осъществяването на техните права и стои в основата на норми с подчертана важност. Въз основа на нормите относно правосубектността, правата и задълженията на правния субект, всяко физическо лице получава съответна правна индивидуализация, която да го отличава от останалите субекти - физически лица, не само в неговата собствена държава, но и от другите граждани по света. Тези норми са пряко ангажирани с гарантирането на определени аспекти от обществения ред, установен в различните държави. Те имат публичноправен характер и са императивни, поради което се налагат и извън границата на държавата в обществен интерес.

Личният статус на физическото лице се основава на определени правни качества и на определени характеризиращи белези. Правните качества са правоспособност и дееспособност, а характеризиращите белези - възраст, пол, местораждане, местоживеене, гражданство [2].

Един от факторите, във връзка с които се анализира действието на правните норми в пространството, е връзката на физическото лице с определено място, както и променливостта на тази връзка. От една страна, всеки човек е свързан с определено населено място в рамките на определена държава. Тази връзка може да се дължи на факта, че физическото лице е родено на територията на дадена държава, но тя може да се осъществи и на основата на негово волеизявление. Първото обстоятелство не е свързано с волята на лицето. То е постоянен, непроменяем фактор, с който и гражданското, и административното право свързват характеристиката на личността. В редица случаи той е индивидуализиращ белег [3].

Връзката на физическите лица с определено място оказва влияние върху териториалното действие на нормите относно личния статус и в двата си аспекта – като трайна даденост и като динамична даденост, повлияна от волята на лицето. Отношенията на физическите лица с определена държава и гаранциите, които тя им дава, зависят от установяването на такава връзка. Нейните последици се свързват с правното положение на лицата, установено на базата на териториалното действие на съответните закони.

Суверенното право на всяка държава сама да определи нормите, които уреждат връзката на лицата със самата нея, е закрепено в чл. 3, § 1 от Европейската конвенция за гражданството от 6.11.1997 г. . Тази свобода не е абсолютна. Ограниченията ѝ са основани на международното публично и на международното договорно право. Въпреки това гражданството се регламентира от собствените разпоредби на държавата, характеризира се като най – стабилен признак на връзката на дадено лице с нея и по дефиниция я отразява. За РБ първоизточник на критериите за формирането на тази връзка е Конституцията. Наред с нея, същата материя се урежда в Закона за българското гражданство и Закона за чужденците в РБ. Съгласно ЗБГ, българско гражданство се придобива по произход, по месторождение и по натурализация, но независимо от основанието е налице връзка с държавата. Гражданството е сред базовите данни за гражданската регистрация на всяко лице [4].

Попадайки в рамките на национално признатите критерии за гражданство и получавайки отговарящата на гражданството регистрация, съответното лице е подчинено на суверенитета и юрисдикцията на държавата, с която го свързва то. Наред с това, то се ползва и от нейната защита, независимо дали се намира на територията ѝ или извън нея. Това е белегът, на който се основава и екстериториалното действие на националните закони на базата на т. нар. „принцип на гражданството“. Според него, законът на държавата е задължителен за гражданите на тази държава, където и да се намират те.

Въз основа на нормите на държавата, чиито гражданин е лицето, се определят и останалите елементи от личния му статус: възраст на настъпване на дееспособността, режим на името, родство, условия за встъпване в брак и пр. От националното законодателство се определят и начините за придобиване и изгубване на гражд-

данството. Придобиването на различните видове вещни права, както и условията, при които това става също се регламентират от конкретно национално законодателство и засягат както гражданите на съответната държава, така и чужди граждани.

Когато тази политико–правна връзка на лицето с определена държава е установена, въпросите относно личния статус не представляват особен интерес, докато лицето влиза в правоотношения със свои съграждани, на нейна територия. По друг начин стои въпросът, когато в правоотношенията между лицата се отчете „международен елемент“. Същностната характеристика на отношенията с международен елемент се определя от тяхната връзка с правните системи на две или повече държави. Тази връзка може да се намира в гражданството или местожителството на някоя от страните по правоотношението, в обичайното или местопребиване, в мястото на възникване на отношението или в мястото на осъществяването му. При установяването на международния елемент в рамките на съответното правоотношение, възникват редица въпроси, част от които са публичноправни, а друга – частноправни. При наличието на международен елемент, свързан с интересите на частноправни субекти, каквито са отделните физически лица, те следва да се удовлетворят на основата на правната регламентация, която е предмет на международното частно право.

Относителността, която е основна характеристика на международното частно право, е още един фактор, обуславящ териториалното действие на законодателството във връзка с личния статус. Тя се свързва с обстоятелството, че няма едно, абсолютно международно частно право, което да важи за всички държави. Поради тази причина една от основните теории, свързани със същността на международното частно право приема, че негова функция е да определя границите на действие в пространството на различните национални системи, използвайки за отправна точка суверенитета на държавите [5].

В различните правни системи се използват два основни критерия за определяне на правосубектността на физическите лица. Първият от тях е „*lex patria*“, указващ приложимостта на отечественото право. Според него към правния статут на физическото лице е приложимо правото на държавата, чиито гражданин е то. Тази норма се съдържа в законите на държавите, уреждащи подобни отношения, независимо дали са кодифицирани или не. Поради липсата на универсална норма за определяне на приложимото право към правния статут на физическите лица, той се определя от международното частно право на всяка държава. В основата на този критерий стои необходимостта от обвързване на правоотношението с правния ред на държавата, чийто гражданин е лицето; затова определени норми разпростират действието си извън територията ѝ. В този контекст трябва да се разглежда и понятието „отечествено право“ - като право на държавата, чиито гражданин е лицето. [6]. Следователно тук липсата на универсална норма се замества от екстериториално действие на закона на основата на принципа на гражданството.

Другият познат критерий е „*lex domicilii*“, определящ приложимостта на правото на държавата по местопребиването на лицето. В различните правни системи разбирането за обичайно местопребиване не е еднакво. В англо-саксонската правна система се възприема, че всяко лице има местопребиване и в него се включват две съставки: едната е свързана с пребиваването на лицето на определена територия, а другата - с намерението то да бъде установено на нея. Според тази система промяната на *domicilii* е свързана с промяната на намерението на лицето и лице без *domicilii* не може да съществува.

Самите понятия „гражданство“ и „местопребиване“ се дефинират на различен принцип. По отношение на понятието „гражданство“, дефиницията е съобразена с националните закони на държавата, чийто гражданин е лицето. За разлика от „гражданството“ за определяне на „обичайното местопребиване“ се изхожда от правото на сезирания съд. Единствено при изрична постановка на правната норма – чл. 49 от Р

44/01 – следва да се приеме, че то се определя по правото на държавата, където се твърди, че е. В този случай, разпоредбата на чл. 48 КМЧП указва, че правният статут на лицата се определя от тяхното отечествено право. В този смисъл се разбира правото на държавата, чийто гражданин е лицето. В случай, че едно лице има двойно гражданство, едното от които е българско, лицето се третира като български гражданин. При хипотеза, в която лицето няма гражданство или има двойно гражданство, на държави различни от РБ, се съобразява правото на държавата по обичайното му местопребиваване с оглед определяне на правния му статут [7].

В българската правна система критерият на обичайното местопребиваване се приема за допълнителен при определяне на правния статут на физическите лица. В някои правни системи /напр. люксембургското законодателство/, гражданството е поставено в зависимост от неговата „ефективност“. Приема се, че лицето, което е гражданин на дадена държава, трябва ефективно да пребивава на нейна територия. Що се отнася до критерия за обичайно местопребиваване, легалното му определение е изчистено от формални елементи. В разпоредбата на чл. 48, ал. 7 от КМЧП, то се основава само на указанията за фактическите обстоятелства, които следва да бъдат установени от сезирания съд или от лицето, което твърди, че по отношение на него този критерий е налице. Преценката се основава на връзките, в които лицето се намира с територията на тази държава [8].

С гражданството на отделната суверенна държава се свързва и понятието „гражданство на ЕС“. Съгласно разпоредбата на чл. 9 от ДЕС, гражданин на Съюза е „всяко лице, което притежава гражданство на държава членка“. Дали такова е налице се решава на основата на вътрешното законодателство на съответната държава. Европейското гражданство не се придобива по определен ред, а произтича директно от наличието на гражданство на държава членка. То привнася специфични права в статута на лицата, които се ползват от него. Едно от тях е правото на гражданина на ЕС да участва в европейски избори в държава членка, на чиято територия пребивава без да е неин гражданин. Този чувствителен аспект от специфичния статут повдига въпроси, пряко свързани с териториалното действие на закона, което е видно от критериите за избирател или кандидат на Съюза. Те изискват лицето да бъде: а/ европейски гражданин; б/ да пребивава в държава членка, която не е неговата собствена; в/ да отговаря на специфичните изисквания на държавата, в която пребивава, които са приложими относно нейните граждани. Всяка държава членка определя във вътрешното си законодателство, условията за участие в изборите на лицата, които не са нейни граждани, като ги уеднаквява с тези, които ваят за собственици й граждани. По този начин се съблюдава принципа на равното третиране. Към тях се отнасят минималната възраст за упражняване на правото на глас, минимален период на притежаване на граждански статут в държава членка, срок на пребиваване, условия за лишаване от избирателни права и др. [9].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Посочените факти водят към няколко заключения. Първото и най-очевидното е в подкрепа на държавния суверенитет: държавата разпростира действието на своето законодателство относно личния статус по отношение на своите граждани и извън границите си, т. е. прилага т. нар. „принцип на гражданството“. Законите, засягащи правоспособността и дееспособността действат по отношение на лицата, граждани на съответната държава, дори и когато те пребивават в чужбина. Други факти обаче водят към изводи за отстъпление от този принцип в името на ценности от по-висш порядък – става дума за прилагането на законодателството на държавата домакин относно активното и пасивно избирателно право на лице – гражданин на държава членка на ЕС при пребиваването му в друга държава членка на ЕС. При подобни хипотези принципа на гражданството отдава дължимото на другия суверенитет – този на приемащата държава. Тези наблюдения обуславят необходимостта

от нови изследвания, посветени на границите между суверенитетите, както и границите и спецификата на европейското правно пространство.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Bekaert, H. Introduction a l'etude du droit. Bruxelles, Bruylant, 1969, p. 228-229.
- [2] Радев, Д. Обща теория на правото. С., 2008, с. 190 – 193.
- [3]. Джеров, А. Гражданско право. Обща част, трето пр. и допълнено издание. С., 2012, с. 140-161.
- [4]. Пак там.
- [5] Кутиков, Вл. Международно частно право на Република България. Обща част, нова редакция. С., 1993.
- [6] Станчева – Минчева, В. Коментар на Кодекса на международно частно право. Първо изд, С., 2010.
- [7] Пак там.
- [8] Тодоров, Т. Международно частно право, ЕС и България. С., Сиби, 2010.
- [9] Попова, Ж. Право на Европейския съюз. Второ прер. и доп. издание. С., 2011, с. 49 – 68.

За контакти:

Ас. Теодора Йовчева, докторант към катедра “Публичноправни науки”, Русенски университет “Ангел Кънчев”, тел. : 0882 8555 51; e-mail: t_iovcheva@mail.bg

Докладът е рецензиран.